

Rościław Skreć

Roman Pilat (1846 - 1906)

Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza 20, 69-73

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HISTORYCY LITERATURY — DZIAŁACZE TOWARZYSTWA

Rościsław Skreń

ROMAN PILAT

(1846 - 1906)

Już z górą dwadzieścia lat trwa i — jak się zdaje — wciąż rośnie zainteresowanie dziejami polskiej nauki o literaturze. Jego rezultatem są — obok odpowiednich opracowań — także edycje wyborów prac kilkunastu najwybitniejszych badaczy naszego piśmiennictwa. Nie znalazł się jednak wśród nich Roman Pilat, chociaż już jako profesor historii literatury polskiej na Uniwersytecie Lwowskim — jednej z dwu istniejących wówczas polskich wyższych uczelni — należał do czołowych reprezentantów XIX-wiecznej polonistyki, a pamięć jego zasług jest wciąż żywa i w obecnym stuleciu¹. Pilat bowiem znacznie odbiegał od działających z nim współcześnie badaczy literatury. Zajmujący się również uniwersyteckim nauczaniem Antoni Małecki, Stanisław Tarnowski, Józef Tretiak oraz (w nieco mniejszym już stopniu) Władysław Nehring pozostawili

obfity dorobek drukowany, podczas gdy Pilat — co uznał za konieczne podkreślić w nekrologu profesora jeden z jego najwybitniejszych uczni — to „ze skłonności i usposobienia w mierze większej pedagog-profesor niż pisarz wiele wydający ze siebie”². W ciągu bowiem długotrwałej działalności uniwersyteckiej — w roku 1874 objął po Małeckim katedrę, z której ustąpił w 1905 — zasłynął przede wszystkim jako wielkiego formatu dydaktyk. Jego największą zasługą było wybitne podniesienie poziomu polskiej nauki o literaturze poprzez wykształcenie kilku setek uczniów, między którymi znalazło się wielu znakomitych w przyszłości uczonych. Terminowali u niego m.in.: Ludwik Bernacki, Henryk Biegeleisen, Wilhelm Bruchnalski, Bronisław Gubrynowicz, Wiktor Hahn, Maksymilian Kawczyński, Kazimierz Kolbuszewski, Eugeniusz Kucharski, Antoni i Mikołaj Mazanowscy, Tadeusz Pini, Marian Szykowski, Konstanty Wojciechowski, Stanisław Zdziarski — kilku spośród nich zajęło później uniwersyteckie katedry. Pilat był właściwym twórcą lwowskiej szkoły polonistycznej, przede wszystkim „wychowawcą uczonych” upatruje w nim jego ostatni biograf³. Uczniów swoich kształcił lwowski profesor głównie za pomocą prowadzonych od roku 1874/1875 ćwiczeń seminaryjnych, a podstawą jego działalności dydaktycznej była metoda filologiczna; doprowadził ją u nas do poziomu wysokiego, starając się zbliżyć do szczytowych jej osiągnięć w ówczesnej Europie, a przede wszystkim w Niemczech. Podobnie jak jego uniwersytecki mistrz Małecki, a wspólnie we Wrocławiu Nehring, obejmował jeszcze Pilat swymi wykładami zarówno historię literatury, jak i językoznawstwo (jego kurs *Grammatyki języka polskiego* wydał pośmiertnie w latach 1908 - 1909 Franciszek Krček). Jako wykładowca — wedle świadectwa Bruchnalskiego — „mówił ściśle, nawet sucho, z niezwykłym atoli przemyśleniem każdej rzeczy i jasnym jej przedstawieniem”⁴, natomiast w prowadzeniu seminarium był „mistrzem wprost niezrównanym”⁵.

Drugim — obok uniwersyteckiego — terenem działalności Pilata, na którym okazał wielki talent organizatorski, stało się założone z jego wybitnym udziałem w 1886 r. Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Został jego pierwszym prezesem i przez lat piętnaście sprawował tę godność, biorąc na siebie główną część prac organizacyjnych i redakcyjnych. Uczynił bowiem z tej instytucji samodzielną — mimo braku państwowych dotacji — placówkę badawczą i edytorską poświęconą twórczości jej patrona. Wyniki tych badań poumieszczał w sześciu redagowanych przez siebie rocznikach „Pamiętnika Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” (1887 - 1898), który był pierwszym w Polsce czasopismem naukowo-literackim. Większa część publikacji w „Pamiętniku” wyszła spod pióra uczniów Pilata, ale potrafił skupić wokół pisma także najwybitniejszych badaczy starszego pokolenia (m.in. A. Bełkowi-

ski, A. Brückner, P. Chmielowski, W. Nehring, W. Spasowicz, S. Tarnowski, J. Tretiak).

Pochłonięty pracą pedagogiczną i organizacyjną publikował Pilat niewiele. To, co ogłosił już w pierwszych latach naukowej działalności, dowodziło wszakże wielostronności zainteresowań badawczych i wielkiej ambicji: z reguły sięgał po tematy dotychczas nie tykane i dając ich pionierskie opracowania dbał zarazem, aby były one wyczerpujące. Tak przedstawiała się jego pierwszą oddzielnie wydana, obszerna rozprawa *O literaturze politycznej Sejmu Czteroletniego (1788 - 1792)*, Kraków 1872, szczególnie trudna do wykonania, gdyż jej autor, dając „pierwszą próbę w opracowaniu nie zbadanego dotychczas zagadnienia”⁶, nie posiadał nawet odpowiednich zestawień bibliograficznych ani historycznej monografii epoki. Jej geneza była nie tylko poznawcza, ale i patriotyczna, literaturę tę traktował Pilat jako przejaw odrodzenia społeczeństwa polskiego, twierdził, że Konstytucja 3 Maja była wynikiem „pracy wspólnej narodu, który przez literaturę nieustannie objawiał swą wolę i wpływ na kierunek reformy”⁷.

Wkrótce zainteresował Pilata w ogóle *Początek publicystyki literackiej w Polsce*. Tak zatytułowanego dzieła ogłosił jedynie część pierwszą obejmującą *Czasopisma „uczone”* (Lwów 1882), a mianowicie głównie obcojęzyczne lat pięćdziesiątych i początku sześćdziesiątych wieku XVIII. Oparte na tle porównawczym europejskim, obiektywne i wyważone w sądach wyprowadzonych ze skrupulatnej analizy zawartości tych czasopism, jaskrawo wyróżniało się to studium w dotychczasowej (bardzo zresztą szczupłej) literaturze do dziejów polskiej prasy i na długie lata pozostało pierwszym i jedynym opracowaniem podjętego tematu.

Swęj skłonności do badań analitycznych dał Pilat wyraz już w 1879 r. obszerną rozprawą *Pieśń „Bogarodzica”*, w której dokonał odtworzenia poprawnego tekstu zabytku opierając się na wszystkich wówczas dostępnych jego przekazach (do XIX-wiecznych włącznie) oraz opatrzył go obszernym komentarzem językowym. Wkrótce też badania tekstologiczne stały się głównym tematem prac Pilata. Pozycję pioniera, a zarazem czołowego w XIX stuleciu teoretyka polskiego edytorstwa naukowego przyniósł mu już w 1884 r. wygłoszony na Zjeździe im. Jana Kochanowskiego referat *Jak należy wydawać dzieła pisarzy polskich XVI i XVII wieku?* (drukowany w „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” 1886, t. V). Rozważania Pilata dotyczyły podstawowych problemów wydawniczych: poruszał w nich mianowicie sprawy związane z układem wydawanych dzieł jednego pisarza, z ustalaniem tekstu (za najważniejszy przekaz uznał autograf) oraz z komentarzem historyczno-literackim. Referat ten, wraz z niezwykle żywą i obszerną nad nim dyskusją, w której udział wzięli — obok historyków literatury — także

historycy, filologowie klasyczni i językonawcy, stanowił wówczas, jak stwierdza historyk polskiego edytorstwa, „coś w rodzaju podręcznika edytorstwa naukowego — były pierwszym postawieniem zagadnienia i pierwszą próbą jego rozwiązania na naszym gruncie”⁸.

Sam Pilat rychło zajął się problemami tekstologicznymi *Pana Tadeusza*, m.in. ogłaszając drobiazgowo omówienie autografów, a — na ich podstawie — i dziejów tworzenia poematu w dwu kolejnych rozprawach zamieszczonych w „Pamiętniku Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza” (1891, 1898), zaś pod koniec życia przygotowywał krytyczną edycję poematu, część jego prac w tym zakresie, a przede wszystkim obszerny wstęp kreślący głównie dzieje powstawania utworu, oparty na podstawie autografów i listów poety oraz innych dokumentów, zamieścić po śmierci autora Bruchnalski w t. 5-6 *Dzieł Adama Mickiewicza. Wydanie Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza* (1910-1911), edycji, którą Pilat redagował, wzorując się na wielkich niemieckich wydaniach krytycznych Goethego i Schillera. Edycji tej przypadła zasługa „stworzenia pierwszego aparatu krytycznego do dzieł poetyckich Mickiewicza i pierwszego komentarza do nich”⁹ i chociaż nie została dokończona (ograniczyła się do tomów 1-6 wydanych w latach 1893-1911), to przecież w dziejach polskiej sztuki wydawniczej zajęła miejsce wybitne.

Z innych prac Pilata wymienić należy jeszcze „parę uwag”, bardzo wszakże gruntownych i ścisłych o *Genezie „Farysa”* („Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza” 1888) oraz rozprawę materiałową *Głosy publicystyki emigracyjnej o pierwszych wykładach Mickiewicza w Collège de France* (tamże, 1889).

Jednakże nazwisko lwowskiego profesora przekazały późniejszym pokoleniom przede wszystkim jego wykłady stanowiące — wedle oceny dzisiejszego historyka literatury — „świetne na swój czas ujęcie uniwersyteckie”¹⁰. Wszakże ich drukowana postać była tylko w części jego dziełem, sam bowiem Pilat nie zdołał ich przygotować do druku, a uczynili to po jego śmierci (częściowo nawet w wiele lat po niej) jego uczniowie, wiele ustępów gruntownie przerabiając, a całość dociągając do współczesnego dacie druku stanu badań w tej dyscyplinie. W latach 1908-1911 ukazały się tomy 2-4 *Historii literatury polskiej* obejmujące okres 1500-1815 (opracowali: L. Bernacki, W. Bruchnalski, S. Kossowski, K. Wojciechowski), po długiej przerwie wyszedł t. 1 (w 3 częściach) zawierający *Historię literatury polskiej w wiekach średnich* oraz dzieje poezji łacińskiej i polskiej w pierwszej połowie XVI w. (1926-1942, oprac. S. Kossowski). Zakres swych prelekcji ograniczył Pilat do literatury pięknej, a głównie poezji, z wyjątkiem wszakże średniowiecza: w tej epoce dał tradycyjnie „zarys oświaty i obraz umysłowej cywilizacji narodu”¹¹.

Opublikowany tekst wykładów dzielił się na następujące epoki: 966 - 1500, 1500 - 1632, 1632 - 1740, 1764 - 1815, a epoka pierwsza i czwarta dzieliły się dodatkowo na dwa okresy: 966 - 1400, 1401 - 1500 oraz 1764 - 1795, 1795 - 1815. Granice tych epok i okresów stanowiły głównie wypadki z historii politycznej: śmierć Zygmunta III, początek panowania Stanisława Augusta, trzeci rozbiór kraju, kongres wiedeński. Każdą epokę i okres poprzedzało krótko wyłożone tło ogólnokulturalne polskie, zawierające podstawowe wiadomości z zakresu panujących wówczas u nas stosunków politycznych, umysłowych i religijnych, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów oświaty. Właściwy wykład historii literatury stanowił ciąg portretów pisarzy, każdy zaś z tych wizerunków składał się z części biograficznej — nieraz bardzo obszernej — i z rozbioru dzieł. W rozbiorach tych Pilat podkreślał chętnie wpływy literackie, ale także wskazywał na oryginalne znamiona utworów, wiele starania poświęcał na nakreślenie dziejów współczesnej recepcji, w ocenach chętnie stosował także kryteria moralne. Poszczególnych twórców starał się ujmować w grupy, przy czym podstawę rozróżnienia stanowiły — obok faktu uprawiania przez nich określonego gatunku literackiego — przeważnie wspólne im tendencje literackie, często — naśladowanie obcych wzorów (np. *Następcy i naśladowcy Kochanowskiego* w epoce II, Morsztynowie — przedstawieni jako hołdownicy kultury francuskiej — w epoce III, „zapamiętali zwolennicy szkoły francusko-klasycznej” w osobach K. Koźmiana i L. Osieńskiego¹²).

Przypisy

¹ Por. T. Ulewicz, *Roman Pilat z perspektywy dwóch pokoleń*. „Pamiętnik Literacki” 1963, z. 3. Syntetyczną ocenę dorobku i działalności Pilata zawiera również jego życiorys pióra A. Hutnikiewicza w *Polskim słowniku biograficznym* t. XXVI (1981).

² W. Bruchnalski, *S.p. Roman Pilat*. „Kwartalnik Historyczny” 1906, s. 394.

³ A. Hutnikiewicz, *op. cit.*, s. 232.

⁴ W. Bruchnalski, *op. cit.*, s. 393.

⁵ Tamże s. 394.

⁶ R. Pilat, *O literaturze politycznej Sejmu Czteroletniego*. Kraków 1872, s. VII.

⁷ Tamże, s. 6.

⁸ K. Górski, *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*. Warszawa 1975, s. 199.

⁹ K. Górski Wstęp do: A. Mickiewicz, *Dzieła wszystkie*. I, Wrocław 1971, s. XIV.

¹⁰ T. Ulewicz, *op. cit.*, s. 57.

¹¹ [S. Kossowski], *Od wydawcy* w: R. Pilat, *Historia literatury polskiej w wiekach średnich*. Cz. 1. Warszawa 1926, s. XVII.

¹² R. Pilat, *Historia literatury polskiej*. Lwów 1908, t. IV, z. 2. s. 103.